

מעורבות נשים בחברה הדתית

(בחינה מחודשת של שיטת הראי"ה)

א. על דרך הדיון בנושא

שאלת מעמד האשה היא מן השאלות המרכזיות בעולמנו כיום, ויש לה השלכות רבות מאד לעולמה של תורה. כמי שמשתדלים ללכת לאור תורתו של הרב זצ"ל, הרי שהנטייה הטבעית היא לעיין בכתביו, ולדלות ממעיינותיו תשובות לשאלות שעמן אנו מתמודדים כיום. אלא שבנקודה זו יש חשיבות ראשונה במעלה לאופן הצגת השאלה. השאלה האינסטינקטיבית היא בערך בנוסח זה: "מהי דעתו של הרב זצ"ל על נושא 'מעמד האשה'?" מתוך כך, ניגש המעיין לאותם המקורות שבהם הרב התייחס ישירות לנושא הנידון, ומנסה להקיש מהם על השאלות העומדות כיום על הפרק. במקרה וישנו פער גדול בין המציאות כיום ובין המציאות הריאלית וההלכתית בזמנו של הרב, ינסה המעיין לגשר על הפער בדרכים שונות. מהלך חשיבה כזה, פחות או יותר, משקף את דרך החשיבה של רבים מתלמידי הרב זצ"ל, ואף מערכת 'צהרי העלטה שאלות כאלו בהצגת הנושא מטעמה¹.

לדעתי, ראייה זו אינה שלמה והיא לוקה בחסר. יש לבחון את הנושא מבחינות נוספות, ואף הן יהיו לאור דרכו ושיטתו של הרב זצ"ל. ההיצמדות לכתבים או לעמדות שאותן הביע הרב זצ"ל בעצמו היא דרכו של 'חסיד', שאינו מעז ואינו מעוניין לשנות כהוא זה מדרכו של רבו אלא רק לחזור עליה עוד ועוד. לעומתו, אדם המרגיש עצמו 'תלמיד'² ינסה להמשיך את שיטתו של

1. הערת המערכת: להלן השאלה שנשלחה אל הכותבים.

שאלת מעמד האשה לא נידונה בהרחבה בכתבי הרב. מן המעט שניתן למצוא, ניתן להתרשם שהוא היה רחוק מאד מלקבל את הפמיניזם. בולטת בעיקר התנגדותו להשתתפות נשים בבחירות. פסקאות בעין איה ובעולת ראייה מדגישות את ההבדלים המנטליים שבין גברים לנשים, וישנן פסקאות (בשמונה קבצים ובמכתב מכתב יד שלא פורסם) בהן הוא מתנגד אפילו ללימוד בנות בבית הספר. מתוך כך עולות גם כן מספר שאלות: (1) מהי השקפתו של הרב זצ"ל בשאלת מעמד האשה? (2) מה היה מרן הרב זצ"ל מורה למעשה בשאלות שונות העומדות על הפרק כיום (כגון: השכלה כללית לנשים, לימוד תורה לנשים, שינוי במעמדה של האשה בתוך המשפחה, שינוי במעמד האשה בחיים הציבוריים, ועוד)? (3) מה היתה עמדתו של הרב זצ"ל בשאלות אלו (כפי שנהג למעשה, לתת שיעורים לנשים, וכפי שהתבטא בשיחותיו)? (4) בפועל, ניתן לראות שגם בין תלמידי תלמידיו של הרב זצ"ל לא נוהגים למעשה על פי מה שמשמע ממה שכתב. ממה נובע הפער הזה? האם יש כאן הבדל בין "תורה שבכתב" לבין "תורה שבעל פה", אילוץ חינוכי שכולם מכירים בו, או שהדבר נובע מחוסר מודעות מספקת לשיטתו של הרב זצ"ל בנושא זה, ולאחר בירור יהיה עלינו לקבל את שיטתו זו כפשוטה? אמנם לא כל הרוצה ליטול את השם יבוא וייטול, אולם אף על פי כן שמורה הזכות הזו לכל מי שלמד את דבריו באמת וביושר. כידוע, בזמנינו איננו לומדים רק מפי סופרים אלא גם מפי ספרים, והדברים מתבטאים גם בפיסקה ההלכתית, בכל הקשור להגדרות ירב ותלמיד, ובמה שקשור להגדרות של 'טעות בדבר משנה' וכיוצא בהם.

רבו במציאות המתחדשת. השאלה שהוא ישאל את עצמו תהיה מנוסחת בערך כך: "כיצד רבו היה נוהג במקרה דנן לאור העקרונות שהוא לימד וחינך לאורם?", ולא רק בנוסח "כיצד פסק רבו במקרה הזה בעבר".

אם ננסה לגבש עמדה לאור מכלול שיטתו של הרב זצ"ל, עשויה להתקבל תמונה שונה בהחלט מזו שתתקבל אם נתמקד רק בעיון בכתבים הנוגעים ישירות לנושא. על אף האמור לעיל, אני מבקש לפתוח את המאמר בעיון במקצת מן המקורות הללו, במגמה לעמוד על היסודות העקרוניים בדבריו, שאת משקלם ומעמדם נבחן טוב יותר בהמשך. הדיון להלן לא ימצה את כל מה שנאמר בסוגיית מעמדה של האשה, אלא ינסה לחלץ מספר אמירות מרכזיות והנחות מובנות, לצורך הדיון הכולל.

ב. תרומתה של האשה לחברה

על מקומה של האשה בבית היהודי, בחברה היהודית ובאנושות בכללותה, עמד הרב זצ"ל בכמה מקומות בכתביו. בשורות הבאות נתבונן במקצת מהמקורות הללו, במגמה לעמוד על הנחות היסוד שלו בסוגיה זו.

1. הפן השכלי והפן הרגשי

בעין איה למסכת ברכות (ט, קצא-קצו) הרב מרחיב בביאור ההבדלים שבין איש ואשה. תמצית דבריו היא, שהאיש מייצג את הכוח השכלי והאשה את הכוח הרגשי. אמנם, הרב מבאר שם שמבחינות מסוימות יש עדיפות לכוח השכלי על פני הכוח הרגשי, אולם הרב מדגיש ש"לשניהם יש מערכה שלמה", והוא תמה:

האם אפשר להכחיש שדברים גדולים ופעולות רבות יצאו לטובת האנושות, החומרית והרוחנית, על ידי מציאות הרגש והשלמתו?

אמת, שנחלקו שם חכמים אם הרגש הוא בנוי כשלעצמו או שהוא מופיע בעת היחלשות השכל, אולם לכולי עלמא הבניין השלם הוא רק בהצטרפות הכוחות הללו יחדיו. ואיך שלא יהיה, מסכם הרב (שם, קצו):

החכמה העליונה גזרה שיהיה הרגש מבונה לעצמו, עד שאפילו כלליו יבנה גם כן לעצמו, אלא שבהיותו כבר מבונה כל צרכו, ישוב להתחבר עם השכל למצוא על כל דבר וענין ממנו טעם שכלי ומקורי.

ממוצא דבר למדנו, שיש הכרח להתייחס לשני הכוחות הפועלים במציאות, המיוצגים על ידי האיש והאשה, ככוחות **שווים בחשיבותם ובמעלתם**, גם אם יש הבדל ביניהם בהיבטים מסוימים. מצויה פה למעשה ראייה מודרנית בהחלט על התרומה ה"שונה אך שווה" של המינים השונים לאנושות. חשוב להבהיר נקודה זו, מפני שבחלק מהטענות הנשמעות בדיונים המתנהלים סביב מעמד האשה, גנוז יותר מצליל של זלזול בתרומתן של הנשים למציאות החברתית הכוללת; תרומה שאין לה כל תחליף בעשייה הגברית. אין בדברים הללו כל בסיס באשר לקביעת דרכי תרומתן ושותפותן של הנשים בחברה, מפני שבזה יש לקחת בחשבון שיקולים נוספים (שחלקם יוזכרו בהמשך); אולם לא ניתן להתעלם מחויבויות תרומתן כפרטים וכחלק מחברה ולאום.

2. מקומה של אשה מיוחדת

במקום אחר בעין איה, מתמודד הרב עם סיפור תלמודי קשה לכאורה, על אשה שנאבקה בתלמידי חכמים אודות מקומה ומעמדה בחברה ובתא המשפחתי. הגמרא (ברכות נא, א) מביאה מימרה בשם רבי נתן, ש"אין פרי בטנה של אשה מתברך אלא מפרי בטנו של האיש", כלומר, שהברכה מגיעה אל האשה באמצעות הגבר ולא ישירות מהקב"ה. כך לפחות הבין עולא, שנקלע לביתו של רב נחמן ונתכבד בברכת המזון על כוס יין, וכאשר ביקש ממנו המארח לשלוח כוס ברכה גם לאשתו, סירב עולא בטענה שהברכה אמורה להגיע אל האשה רק דרך האיש. הגמרא מספרת שם, שילתא, אשתו של רב נחמן, שהיתה בתו של ראש הגולה, קמה בכעס מהשולחן, עלתה לעליית הגג, ושברה ארבע מאות חביות יין. רב נחמן, בראותו את עצמת כעסה ועלבונה של אשתו, ביקש שוב מהאורח שישלח כוס של ברכה לאשתו ויפייס את דעתה. אולם עולא עמד על דעתו, ושלח לילתא: "כל היין שבחביות הוא ככוס של ברכה. שתי ממנו!". ילתא לא שתקה אף הפעם, והשיבה לו: "ממהדורי - מילי, ומסמרטוטי - כלמי". כלומר, מאנשים המחזרים בעיירות נשמעים דברי הבל כאלו (ועולא אכן היה מן האמוראים הולכי הדרכים, ומוסרי השמועות מבבל לארץ ישראל ולהפך), כשם שמאנשים ההולכים עם סמרטוטים מתרבים הכינים.

הסיפור הזה - קשה להולמו, מפני שהוא מציג לפנינו אשה דעתנית תקיפה, העומדת על דעתה ונוקטת לשם כך במעשה חריג ביותר. אולם 'המילה האחרונה' בגמרא שם היא דווקא של האשה. סיפור זה משמש לרב נקודת מוצא חשובה ביותר להתמודדות עם האסרטיביות של הנשים, עם רצון ליטול חלק שווה בעשייה המשפחתית והחברתית; מהלך המיוצג על ידי העצמות בקבלת כוס הברכה.

את דברי הגמרא מבאר הרב בעין איה (ברכות ח, מו-מז).

תחילה, מבאר הרב את מאמרו של רבי נתן, שאין האשה מתברכת אלא מכוח הגבר, ואומר: אמנם אנו רואים את הבנות והנן גם כן ברוכות בשכל טוב וכישרון נפשי הגון.

אך למרות זאת הוא קובע, מתוך התבוננות במציאות שלפנינו:

כי לא נוצרו להיות עסוקים בעמקי המדעים והמוסרים, בין מצד תכונת נפשן, ובין מצד הטיפול הראוי להם בגידול הבנים.

קביעתו של הרב שם היא כה נחרצת, עד שהוא מוסיף ואומר:

אם יתגבר דור אחד ויאבה לשכלל את הבנות גם כן בהשלמת השכל במעלה עליונה, אז ירע לאושר הדור הבא.

הנימוק לכך הוא, שההתעסקות בחלק השכלי מחלישה באדם את כוחות הגוף, ואם גם האם וגם האב יעסקו בחלק השכלי - הדור הבא יצא חלש בטבעו הגופני.

הרב ער לעובדה, שאם כך הם פני הדברים, מתעוררת השאלה הבאה: מדוע ניתנו לאשה כוחות שכליים רבים, אם לא רצוי שהיא תשתמש בהם כמו הגברים? תשובתו היא, שביכולתה להשכיל עד כמה ראוי להיות מודרכת, על פי ההנהגה המעולה של טובי האנשים.

כלומר, על הנשים להשתמש בכל כשרונותיהן הרגשיים והשכליים, בכדי לדעת כיצד יש ליישם במציאות הריאלית את הרעיונות הגדולים והנשגבים שהעלו טובי האנשים, אך לא תמיד השכילו כיצד ניתן להורידם לקרקע המציאות. ברצותו להדגיש את חשיבות העניין, מוסיף הרב משפט, שלא נעדרה ממנו נימה של פולמוס אל מול הרעיונות הסובבים בעולם בזמנו:

בהתפרץ המנהג להלעיט (!!) את הבנות תורה וחקר, אז תטעינה בתעודתן לחשוב שעליהן

לחפש חדשות יסודיות, מה שאינו על פי תכונתן, ויצא מזה קלוקל עצום בחיים המוסריים והחומריים.

לכאורה, לפנינו עמדה אנטי-פמיניסטית מוצהרת, השוללת בתוקף לימוד תורה משמעותי לנשים. אולם בעיון נוסף מתברר שלא כך הם פני הדברים. ראשית, הרב אינו ממעט חלילה בכשרונותיהן של הנשים. כל שהוא טוען זה, שעל דרך הרוב (ונקודה זו עוד תתברר בהמשך) אין העיסוק הזה בוער בנפשו של רוב הנשים, היות ויש להן משימות אחרות. ממוצא דבר אתה למד, שאשה שאיננה עסוקה בגידול הילדים וזמנה בידה - אין כל מניעה שהיא תעסוק בפיתוח הכישרון השכלי שלה. יתרה מזו. את הטענה בדבר החולשה הגופנית העלולה להיווצר אצל הילדים ששני הוריהם יעסקו בכישרון השכלי, ניתן להרחיב - ולהצדיק - בהחליפנו את הביטוי 'חולשה גופנית' בביטוי 'חולשה נפשית'. ידוע לנו כיום, עד כמה חשובה וקריטית תמיכתה החמה והאהבת של האם להתפתחות התקינה של הילד, מבחינה גופנית, מוטורית, נפשית ושכלית. אולם אין בכך בכדי למנוע מהאשה לחלוטין עיסוק מדעי ומוסרי, אלא רק להעמיד את העיסוק הזה כמשני לאחר העיסוק בגידול הדור הבא, פעילות ששום גבר אינו מסוגל למלא כדבעי. אם נסכם כעת את הנאמר בפסקה זו מתקבלת העמדה הבאה: על אף כשרונה השכלי של האשה, הרי שבמה שנוגע לגידולם של הילדים ולאופן חינוכם הבריא (ולכן משתמשת כאן הגמרא בביטוי "פרי בטנה" בדווקא!) יש לדעת שעל האשה לוותר על פיתוח כשרונה השכלי, שאין עוררים על יכולותיו, ולהתמקד בתפקיד שונה. במקום לעסוק במחקר יתיאורטי מופשט, עליה להתמקד בפעילות היישומית, הבאה לחבר את הרעיונות הנעלים אל הקשיים והסיבוכים שבמציאות בפועל. אם יתרחב המנהג **להלעיט** - ודוק: דווקא הלעטה, שהיא אכילה מעבר לרצוי - את הבנות בתורה ומחקר, יגרום הדבר לנזקים חמורים למדי לתא המשפחתי ולחינוך הילדים. אולם אין בכל האמור בכדי למנוע מנשים רבות, לאחר שלב הילדים או לפניו, לעסוק בהרחבה בתחומי המדעים והמוסר, כשוות שוויון מלא לגברים.

אולם בכך לא תמו הדברים. הרב מבאר בהרחבה שם את מעשיה של ילתא, ומסביר שיש מקום לדון כי **המצויינות ביותר ממיין הנשים, ראוי להם שתיקחנה חלק בהנהגה לפי מושגיהן הפנימיות.**

אלא שעולא סבר, שההלכה צריכה להיקבע על פי הרוב, ולכן אין להתחשב במעלותיה של אשה מיוחדת. ברצותה להמחיש עד כמה חזקה עצמת ההנהגה הנשית במציאות, אשר אם לא יינתן לה מקום מכובד וראוי בהנהגת החברה יכולה היא לגרום להרס רב, עלתה ילתא לעליית הגג ושברה ארבע מאות חביות של יין.

כשסירב עולא להכיר בחשיבותה של האשה המיוחדת, ענתה לו ילתא, שישנם תחומים בחיים, שבהם ניכר מאד באדם אם חסר לו מה שהיינו מכנים כיום "המגע הנשי האוהב". למשל, מתוך התבטאויותיו של אדם ניכר אם הוא גדל בבית בריא והגון, שבנה בו את התשתית הנפשית הראויה והיציבה, או שמא גדל בבית שחסרה בו השפעתה הברוכה של אם אוהבת, ולכן נפשו מעורערת במידה מועטה או מרובה. כך גם היחס אל היופי שבחיים שאינו נלמד מן הספרים, אלא הוא נבנה באדם מתוך החינוך האימהי הייחודי.

הרב מסיים שם את ביאורו בשני משפטים חשובים, אשר יש להם נגיעה ישירה לענייננו: על כן ראוי לחשוב את המצויינות שבנשים לעיקרית בהנהגה הכללית, ולא רק לעשות טפילה.

ובאשר יש פנים גם לדבר זה באופן מצויין, נכתב למטרה זו החזיון הזה, במכתב א-להים חרות על לוח התלמוד הקדוש.

במילים אחרות, בכל הנוגע להנהגתן של נשים מיוחדות, ולשאלת שילובן בהנהגת החברה, עולה מביאורו של הרב זצ"ל שילתא היא זו שצדקה, ולכן נכתבו מעשיה בתלמוד. מתוך הדברים הללו מתברר, שייתכן בהחלט שיהיה מצב שבו נשים רבות יהיו בגדר "נשים מיוחדות", ותרומתן לבנייה השלמה של המשפחה והחברה תבוא לידי ביטוי במעמד עצמי ועצמאי יותר ממה שהיה מקובל בעבר.

ג. השתתפות הנשים בבחירות

אחת הסוגיות המעשיות שהעסיקו את הרב זצ"ל בנידון היתה שאלת מעורבותן של הנשים בבחירות למוסדות היישוב, כשהמדובר היה אפילו על היכולת לבחור, ולא דווקא ביכולת להיבחר. הרב התנגד נמרצות, כידוע, למתן אפשרות שכזו לנשים. אולם בחינה מדוקדקת של הנימוקים הכלולים בדבריו, עשויה להעלות בנו מחשבה שנייה בכל הנוגע לעמדתו בנושא הזה כיום, אילו היה חי בינותינו.

הדברים מצויים באגרות הראייה (ח"ד סי' איכד), ובמאמרי הראייה (ח"א, עמ' 189-193). הרב דן שם בנושא ומחלק את תגובתו לשלשה חלקים: מבחינת הדין, מבחינת טובת הכלל (היינו אם המהלך הזה יהיה חיובי או שלילי לעם ישראל), ומבחינת האידיאל המוסרי.

מבחינת הדין אין הרב מרחיב בדבריו, אולם כלולות בדבריו שתי טענות: האחת - שעבודת הציבור הקבועה מוטלת על הגברים ולא על הנשים, ולכן תפקידי משפט, עדות ושררה אינם נחלתן של הנשים. והשנייה - שמוטלת עלינו חובה להשתדל ולמנוע את תערובת המינים. שתי הטענות הללו שרירות וקיימות כמובן, אלא שגבולותיהן השתנו ממה שהיה מקובל בעבר. אין ספק שכיום, הביטוי "כל כבודה בת מלך פנימה" אינו אמור למנוע מהנשים מעורבות כמעט בכל המקצועות הקיימים כיום בשוק העבודה. דומה, שאף כי יש מקום לדון על הגבולות הנכונים בימינו, לא יחלוק אדם על כך שהטענות הללו אינן מוחלטות, ואין בהם בכדי לשלול עשייה נשית חיובית וצנועה, בתוך העשייה החברתית והלאומית הכוללת.

מבחינת טובת הכלל, הרב טוען שעלינו לעמוד על כך, שהמדיניות החברתית שלנו תהיה נובעת אך ורק מהטוהר התני"כי, כלשונו, ולא מאיזה חיקוי של התרבות האירופית, "שלפחות במה שנוגע למוסר ולטהרת המידות פשטה את הרגל", כדבריו שם. ההכרח להקפיד על כך נובע מן העובדה, שחלק מהטענות שטענו בזמנו שונאי ישראל נגד עם ישראל היו, שעם ישראל אינו זכאי עוד לזכות על ארץ התנ"ך, היות והוא איבד את קישורו אל "הספר הקדוש".

נמצא אפוא, ששתי רמות יש לטיעון הזה: ברמה הראשונה, עלינו להיות נאמנים למקורותינו ולא לתרבות האירופית. ברמה השנייה, עלינו לדעת שקבלת התרבות האירופית בתחום מסוים, תשמוט את הקרקע מתחת טענותינו לזיקה היסטורית ודתית לארץ ישראל.

אולם כשנעייין בדבריו נמצא, שטענות אלו אינן עומדות במילואן כיום. אין ספק שעלינו להיות נאמנים לעצמנו, ולא לתרבות זרה, אולם הרב עצמו - בדבריו בעין איה שהובאו לעיל (פרק ב) - דיבר על כך שיש לנשים תרומה ייחודית, שאיננה ניתנת לויתור או להחלפה, ויש מקום בהחלט לשקול את שילובן בהנהגת המשפחה והחברה. כך שאין אנו צריכים להיות "תלמידים של התרבות האירופית" בשביל לחשוב שיש מקום לשילובן הפעיל של נשים בחברה, מתוך ידיעת הצורך הבלתי מתפשר בגבולות הצניעות, כמובן.

הרמה השנייה של הטיעון, בדבר השמטת הבסיס המוסרי של טענותינו על הארץ, אינה כל כך רלוונטית היום, מפני שהדיון בינינו לבין שונאינו חרג כבר מזמן ממסגרת הדיון התיאולוגית הזו - מי ממשיד יותר בנאמנות את מורשת האבות וכדו', ועל כן זכאי יותר לרשת את ארצם. העימות היום בינינו לביןם הוא רווי שנאה, עיקרו אמוני פנימי, ונופו פוליטי מדיני, אך הוא אינו מצוי כלל ברמה התיאולוגית הנוכרת.

יוצא מהאמור לעיל, שיש מקום בהחלט להניח, שהרב עצמו לא היה רואה כל רע בכך שנשים משתתפות כיום בבחירות, או במערכות ציבוריות אחרות, כל זמן שהדבר נעשה במגמה חיובית ומתוך שמירה על גבולות הצניעות. אין בדבריו כל התנגדות פנימית נסתרת לשילובן של נשים, כפי שניתן לפעמים לחוש מתגובותיהם של רבנים אחרים.

חיזוק גדול ביותר למסקנות הללו עולה מתוך עיון בדבריו אודות הבחינה השלישית, **בחינת האידיאל המוסרי**. שם כותב הרב שבאמת,

טבוע שנשמטנו האידיאל של הניקיון מכל חטא. וכשיצא האידיאל הזה מן הכוח אל הפועל, אז ייטהר העולם וימצאו אז דרכים ישרים ובטוחים לפעולתה ולהשפעתה הטהורה, העדינה והקדושה, של האשה, האם בישראל, בחיים בכלל ובפרט, בשלמות ההשפעה וההתאמה אל ערכה הפנימי המיוחד.

אין הוא משלה את עצמו ואותנו שאנו קרובים אל היעד הנשגב הזה. חיי התרבות בזמננו הם "קרובים מבפנים, אף על פי שהם מגוהצים מבחוץ" כלשונו שם. אולם למרות הדברים הנכוחים הללו, הרי שעלינו לזכור את מה שלימדנו הרב, שבעת הזו אנו עדים במישורים רבים לדילוג המדרגות, כאשר עם ישראל אינו מתעלה צעד אחר צעד במתינות, אלא בקפיצות גדולות, שנלווה אליהן גם סיכון לא מבוטל. במלים אחרות, היות והרב מסכים שבאידיאל יש מקום לפעולתה והשפעתה הטהורה של האשה, הרי שלנו יש מקום לדון רק על הגבולות הראויים למהלך של השפעה ומעורבות שכזו. אינו דומה הדיון על מעורבות נשים בבחירות, דיון שכבר אינו מתקיים כלל במחוזותינו, לדיון על עליית נשים לקריאה בתורה, אף על פי שעקרונות, אשה עולה למניין שבעה³. השיקולים החינוכיים, היחידים והציבוריים, שונים לחלוטין בשתי הסוגיות הללו, והם אלו שיכריעו את הכף, בזו לכיוון אחד, ובזו לכיוון הנגדי, אולם חשוב להבהיר שהדיון הוא ברמה החינוכית-יישומית בלבד, ולא ברמה העקרונית האידיאלית.

באיגרתו השנייה על הנושא, מעלה הרב זצ"ל טענות נוספות, בחלקן ממוקדות יותר ובחלקן כלליות יותר, אודות הנזק העלול להיגרם מהשתתפות הנשים בבחירות. הוא חושש מזה שנשים ייאלצו לבחור בין שתי חלופות: להסכים לבחירתו של הבעל, ובזה לאבד את החופש הפנימי שלהן, או שיעמדו על דעתן ובזה יאבדו את השלום בביתן. עיננו הרואות, שאף כי יש מידה של צדק בדבריו, הרי שנשים וגברים לומדים היום, יותר מאי פעם, כיצד יש לשוחח בנעימות ביניהם, להתגבר על חילוקי דעות ועל הכרעות שונות, ונושא הבחירות אינו יוצא דופן משאר הנושאים שבהם דרושה הסכמה בין בני הזוג.

הרב מעלה שם טיעונים נוספים, שיש מקום לדון בהם, אולם אין ספק שאין הם מכריעים בעד מניעת שיתוף נשים במסגרות הקיימות, ומכל מקום, מפאת קוצר היריעה, נניח להם כעת.

3. **הערת המערכת:** עיי במאמרו של הרב אריה שטרן (יצה"ר יד), שעסק בנקודה זו.

ד. התמודדות עם זרמים ביקורתיים

כאמור בהקדמת המאמר, את הנושא הנדון לפנינו יש לבחון לא רק מן העיון הממוקד בכתבים העוסקים בנושא באופן ישיר, אלא גם מבחינת המבט הכולל על עצם התופעה ועל דרכי ההתמודדות שלנו עמה.

ניתן בהחלט לומר, שאחד החידושים הגדולים ביותר במשנתו של הרב זצ"ל, היה הרעיון שעם הכפירה והביקורת יש להתמודד באופן שונה מהדרך שבה נקט העולם התורני עד אז. הרב מדגיש שבבסיסה של הביקורת הציונית-חילונית על העולם המסורתי היהודי יש צדק לא מועט. הרעיונות המונחים ביסודה של הביקורת מצויים בעומק האידיאל האמיתי של כנסת ישראל. טענתי היא, **שיש להקיש** - ולא רק בדרך של 'בנין אבי אלא אף בדרך של 'קל וחומרי' - **מן האופן שבו התמודד הרב עם הזרמים החילוניים בדורו, אל האופן שבו יש להתמודד עם הזרמים הפמיניסטיים בדורנו.**

נסקור כעת בקצרה, מקצת מהיסודות העיקריים בדרך ההתמודדות של הרב זצ"ל עם החילוניות. נושא זה הוא רחב ביותר, ועל כן נציין רק נקודות קצרות, בכדי להסיק מהן לענייננו.

1. השתנות התקופה

הרב מצביע על כך, שיש להכיר בעובדה הפשוטה, שאכן בתקופה החדשה חלו שינויים מפליגים בדרך שבה האדם מכיר את עצמו ואת עולמו, ולהכרה זו חייבות להיות השלכות על בניין האמונה. כך אומר הרב באורות הקודש (ב, תקלח):

שלושה הנם השינויים העיקריים שבאו במהלך הציור האנושי בזמן החדש... ומבלי שימת לב להבין את המהות העיקרית המונחה בעצמותם של אלה השינויים... גרמו השינויים לטובה הללו גם כן מבוכה וערבויה, אשר תשוב לטובה ביחד עם התגברות ההכרה, אחרי שיתפשט התלמוד הרוחני בהגיונות הנפש ואוצר הדעות, כראוי לו.

אחד השינויים הללו הוא "במהלך המחשבה החברתית", כלשונו, והכוונה היא להבנת כל המערכת החברתית, ובכלל זה כמובן - אף שהדוגמה הזו אינה נזכרת בדברי הרב - מעמדו של חצי מן האוכלוסייה, הוא החצי הנשי.

לא ניתן להתעלם מן המציאות הברורה, שבתחום מעמדן של הנשים - הן בעיני עצמן, והן בעיני החברה כולה - חלו שינויים מפליגים ביותר. רוב השינויים הללו מקובלים כיום כמציאות שאין לערער אחריה. שינויים אלו אינם שינויים קוסמטיים וחיצוניים בלבד. אלו שינויים מהותיים ביותר מבחינת המודעות העצמית והחברתית, ולא ניתן להעלות על הדעת התעלמות מהן. יתרה מזו, השינויים הללו חלו ברובם לאחר פטירתו של הרב זצ"ל, ועל כן אין להקיש מהעמדות שהוא הביע מול המציאות שבזמנו, אל המציאות שבזמנו. יש להניח, שכאבן פינה לדרך ההתמודדות שלו עם הזרמים הפמיניסטיים כיום, היה הוא מניח את ההנחה הנזכרת לעיל, שזהו שינוי עיקרי במהלך הציור האנושי בזמן החדש.

אמת, אין טוב ללא רע, ורבים הסיגים שבתוך המהפכות הללו, אולם אין בכך בכדי להצדיק תגובות ישנות נושנות, של הסתגרות ושלילה, אלא דרושה התמודדות אמיצה, עמוקה ומבררת. ולכן הרב מסיים שם כך:

על כן הזמן מכריח להפצת הדעה, הדעה היותר רוממה, יותר רחבה ואידיאלית.

2. התעלות העולם

קבוצת פרקים מיוחדת הוקדשה באורות הקודש כדי להסביר את זה שבאופן כללי העולם הולך ומתעלה. הנגזרת הישירה מכך היא, שיחסנו לתנועות החברתיות העולמיות אינו יחס של שלילה מוחלטת, אלא של ניסיון לברר מהי נקודת החיוב המסתתרת בעומקן. וכך כותב הרב באורות הקודש (ב, תקמד-תקמה):

יש בעולם תוכן טוב ההולך ומתעלה, וזה התוכן מתגלה הוא ברצונו ובטבעו של האדם גם כן... התבסמות העולם על ידי המשך כל הדורות, על ידי ביסוס היותר עליון של גילויי השכינה בישראל, ועל ידי נסיונות הזמנים, התגדלות היחש החברותי, והתרחבות המדעים, זיקקה הרבה את רוח האדם, עד שאף על פי שלא נגמרה עדיין טהרתו, מכל מקום חלק גדול מהגיונותיו ושאיפת רצונו הטבעי הנם מכוונים מצד עצמם אל הטוב הא-להי.

כלומר, ישנה תנועה של התעלות כלפי מעלה, והיא מקיפה את כל מישורי הפעילות האנושית. לתנועה זו יש השפעה של ממש על האדם היחידי - רצונו ומחשבותיו מכוונים כעת יותר אל הטוב, מאשר אי פעם בעבר. לידעה זו יש מסקנה מעשית ממשית - רוח יותר חופשית, בשונה מהתגובה הידיתית הרגילה, שבדרך כלל אינה אוהבת שינויים וחיידשים. וכך כותב הרב שם: ונגד אותו החלק שכבר נזדכך מוכרחת היא הליברליות להתפשט, לתפוס מקום. וכשבה המסורת והדת, אפילו בצורתה היותר טהורה לכבוש תחת ידה את זה החלק המזוקק - לא תצליח. אבל צריכה לסייע את רוח האדם בנקודת טהרתו, ללכת במסילתו שכבר כבש, ולכוון את מטרותה נגד אותם חלקי הרוח, של הדעת והרצון האנושי, שעדיין לא נתבסמו.

משמעות הדברים היא, שיש הכרח להבחין הבחנה מדויקת בין אותם החלקים שכבר נזדככו ובין החלקים שעדיין לא נתבסמו והם תולדת החלקים השפלים של האדם. התקפה כוללת על התנועה המשחררת הזו לא תצלח, מפני שהיא משקפת פעמים רבות תנועה חיובית ביותר, המתבטאת בשיפור חלק משמעותי ממחשבותיו ורצונותיו של האדם.

נדמה, שאין מי שיחלוק על כך, שלפחות חלק מהשינויים שחלו במעמד האשה הם שינויים השייכים בהחלט להתעלות העולם. יש מודעות רבה יותר לצורך לשאת יחד בעול כלכלת הבית וחינוך הילדים, ואנו מסתכלים בעין רעה על הגברים - בדרך כלל מהשבטים הלא-יהודיים שבקרבו - המעבידים את נשותיהם בפרך, בעוד הם מתבטלים להנאתם בבתי הקפה. קיימות לכך דוגמאות רבות נוספות, ואכמ"ל.

אמנם בתוך הרצון הטוב הזה ישנם סיגים לא מעטים, והיות וגם הניצוצות הטובים וגם הסיגים הרעים חפצים לזכות בחופש, הרי:

לזאת המלחמה עצומה היא, וכל מחנה מגינה בצדק, ולוחמת בצדק, החופשים לוחמים בעד ניצוצי הטוב של הרצון שלא יסבלו עבדות לאין צורך, שהוא אך למחסור; והמשועבדים, מכירי העבר ויודעיו בהדר טובו, מגינים על השעבוד, שלא יחרסו חלקי הרצון המזוהמים את הבנין האצילי של העולם.

מתוך כך, משתנה באופן יסודי שיטת ההתמודדות, ובמלחמה העצומה המתלקחת בין המחנות, אין הרב רואה עצמו באופן מוחלט באף אחד מהם. המסקנה של הרב-לעצמו ולתלמידיו-פשוטה: וגדולי הנפש צריכים לתווך את השלום בין הלוחמים, בהראותם לכל אחד מהם, מה הוא הגבול השייך לו באמת.

ה. סיכום

שאלת מעמד האשה איננה שאלה שניתן להתחמק ממנה. יש לה השלכות רבות מאד, שמשמעותן מתחילה בעניין מעמדה של האשה כשלעצמה, ממשיכה במעמדה במשפחה ובתא הזוגי, במקומה כלומדת תורה, ואולי אף מעבר לזה, ומסתיימת בשאלות אמוניות והשקפתיות חריפות יותר, שאין כאן המקום לפרטן. שאלה זו מיוצגת על ידי תנועות נשים, שבחלקן הם לוחמות אגרסיביות למדי בעד זכויות הנשים, וגופים כאלו קמים אף בקרב מחננו. הביקורת של הלוחמות הללו איננה מצטמצמת ואינה נעצרת כמעט בשום גבול, וכך הן מצליחות לקומם כנגדן רבים וטובים מעולם הרבנות. התגובה האינסטינקטיבית של רבנים רבים היא לשלול על הסף את כל הביקורת הזו, תוך שימוש באמצעים חינוכיים, פוליטיים, פרשניים והלכתיים. לאחרונה, ניכרת מגמה שכזו אף בקרב עולם הישיבות הדתי-לאומי, שאיננו יודע 'לעכל' את הביקורת הזו, והוא נוקט בשיטות העתיקות: החרמה, אי שמיעה, זלזול, ביקורת אישית ולא עניינית, ועוד ועוד.

במאמר זה ביקשתי להעלות שתי טענות מרכזיות:

1. האחת, ובה עסקנו בפרק הראשון: שאין ללכת אחרי עמדתו של הרב, באותם המקומות הספורים שבהם התבטא בנושא דידן, אלא יש לתור אחר שורשי הדבר. מהלך כזה עשוי להוביל למסקנה שונה לחלוטין מזו הנראית במבט ראשון. מתברר, שלרב היו וישנן טענות ממוקדות בדבר מעורבותן של נשים בעשייה החברתית. חלקן ראויות להישקל אף כיום הזה, אולם חלקן כבר אינן רלוונטיות, או שלמצער, משקלן היחסי השתנה באופן משמעותי ביותר. אין בכך כל זלזול בדברי הרב, אלא להפך: דיון ענייני בדבריו רק מעלה אותם לדרגה גבוהה יותר של לימוד תורה, כשם שהדבר נעשה בשאר מקצועות התורה.
2. השנייה, ולה הוקדש הפרק השני, טוענת טענה כוללת יותר: הרב לימדנו, שכיום אין להתמודד עם זרמים הנוגדים את אמונתנו בדרך של מלחמה חזיתית, המחייבת עמדה חד משמעית, ושוללת נחרצות כל מגע ובוודאי כל קבלה של טענות הביקורת. כיום יש להתמודד בדרך שונה, מתוך הנחות אמוניות מפליגות, באשר לתפקידה של הכפירה. אני מבקש לטעון, ושבו - בדרך של קל וחומר - שהדברים יפים בהחלט גם לאופן ההתמודדות עם הטענות הפמיניסטיות. אין להכחיש, שיש מידה מסוימת של צדק ברבות מן הטענות שהן מעלות. דא עקא, שהן עטופות בעטיפה שקשה לקבלה, או שהן נובעות ממניעים של מרדנות שקשה מאד לתת לה לגיטימציה.

1. נשים בשיח התורני - 'מקרה מבחן'

הסוגיות המעשיות שבהן באה לידי ביטוי העמדה הפמיניסטית הביקורתית הן רבות מאד. כל אחת מהן מצריכה עיון בפני עצמו, מפני שלכל אחת מאפיינים ייחודיים, מבחינת ההלכה, מבחינת הצניעות, ומבחינות רבות נוספות. על כן קשה מאד להדגים את הנאמר לעיל במסגרת הצרה של המאמר הנוכחי, מבלי לחטוא ברדידות, בשטחיות ובפופוליזם. אף על פי כן, פטור בלא כלום אי אפשר, בכדי לתת ממד קונקרטי לטיעונים שנפרשו לעיל. הנושא שאותו אזכיר - ולא יותר מכך - כדוגמה, הוא מקומן של נשים משכילות בשיח התורני. כיום, עם ריבוי לימוד התורה בין הנשים, צומחות לתפארת נשים חכמות ומשכילות, יראות א-להים מרבים, ויש להם מה לומר בתחומים רבים של עולם התורה. אולם, 'מחיצת הזכויות' שהתנועות הפמיניסטיות מדברות עליה, החוצצת בין גברים לנשים ומונעת שוויון ושיחה אמיתית

ביניהם, קיימת במלא עוזה ותוקפה בעולם התורה. מעטות מאד הנשים שיינתן להן ללמד במוסדות החינוך הישיבתיים, וכמעט שלא נמצא כנס רבני או קבוצת דיון רבנית שתכלול בתוכה גם נשים. בקיצור, היקול הנשי החיובי והטהור אינו רשאי בינתיים להיכלל במסגרת הקולות הנשמעים בפורומים רבניים וישיבתיים. מציאות זו משמשת ככלי ניגוח בידיהן של התנועות הפמיניסטיות, וחלקן מנסות להוכיח מתוך כך, שקיימת אפליה מובנית, אידיאולוגית או מעשית, כלפי נשים, על פי התורה או על פי נושאי דברה. הדבר אינו אמיתי ואינו צודק כמעט משום בחינה.

ההבדלה הזו קיימת בניגוד בולט לעובדה, שכמעט כל הרבנים במחננו אינם נמנעים מללמד במסגרות שונות לבנות, מתיכון ועד מדרשה, וכמעט כולם מקיימים מערכת של יחסי עבודה די צמודים עם נשים: מזכירות, מורות, מנהלות, וכדו'. הטעון המושמע הוא בדרך כלל "שאינן זה נאה ומכובד שרבנים יישבו עם נשים, ובוודאי לא שיצטרכו לדון עמן בתורה, שהרי תורה דיליה נאמר עליהם ולא עליהן". טעון זה אינו רציני, ולמעשה הוא סותר את הנחת העבודה הבסיסית העומדת ביסוד המציאות של הוראת תורה לנשים. ישנם טעונוים נוספים המושמעים בהקשר זה, חלקם בגלוי וחלקם בנסתר, ואין כאן המקום לדון בהם. אין בכל האמור בכדי לבטל את בעיית הצניעות הכרוכה בכך - שהרי אין אפטרופוס לעריות - וייתכן בהחלט, שבמסגרות מסוימות, כמו מסגרות חינוכיות לבני הנעורים או לרווקים בכלל, אין זה רצוי שנשים תלמדנה או תשתתפנה. אך מפה ועד לשלילה גורפת של יכולתן של הנשים להביע עמדה תורנית כבדת משקל, מנומקת ומבוארת - רחוקה הדרך ביותר. אין להכחיש, שבנושא זה יש גוונים וגוונים גוונים בציבור הרבנים שלנו, אך ככלל, בציבור הרבנים בארץ, עדיין אין לגיטימציה לשמיעת דעה תורנית מאשה. הרתיעה והזהירות ממתן אישור לתופעה זו, מובנת בהחלט דווקא על רקע העובדה שהנושא כלול בסדר יומן של התנועות הפמיניסטיות. אולם אליבא דאמת, לאור כל האמור לעיל, אין שום סיבה שאנחנו לא נזהה אותו כאחד הגורמים לניגוח, ונטרל אותו דווקא על ידי הופעתו בקדושה, תוך ידיעת המגבלות, ומתוך הכרה בשלמות התפקידים השונים של האיש והאשה.

סוף דבר

הדרך אפוא איננה דרך של מלחמה או חרמה, אלא של בירור הנקודות הטובות, העלאתן והפנמתן, וממילא הוצאת כל הרוח השלילית ממפרשיהן של התנועות הפמיניסטיות. נדמה, שבדרך התמודדות כזו, מלבד הרווח הענייני, יתקדש שם שמים לעילא ולעילא, בעיני כל הציבור בישראל, וידע כל העם כי תורה גדולה יש בקרבנו, אמן ואמן.

